

מטרת הנבואה במקרא

- א. מבוא
- ב. פרשת הנבואה וידיעת העתידות
- ג. תפקידי הנביא הנוספים
- ד. סיכום

א. מבוא

הנבואה היא מיסודותיה של אמונת ישראל. הרמב"ם בהקדמה לפרק חלק מונה את האמונה בה לאחד משלושה-עשר העיקרים. כך גם ר' יהודה הלוי ב'כוזרי' (א', מג) רואה בנבואה מעלה מיוחדת המתאפיינת כדרגה חמישית מעל ה'מדבר' ומייחדת את ישראל כמין המישי "מלאכי" (שם, קג). ואכן, עם ישראל ללא נבואה הוא עם חסר. במקום אחד מלמדת הגמרא על מספר הנביאים שעמדו לישראל:

הרבה נביאים עמדו להם לישראל, כפלים כיוצאי מצרים, אלא, נבואה שהוצרכה לדורות - נכתבה, ושלא הוצרכה - לא נכתבה.¹

מימרה זו נראית תמוהה ביותר: מדוע יש צורך במספר כה גדול של נביאים? אילו צרכים לא נגעו לדורות אך דרשו מאות אלפי נביאים? נראה להסביר שהגמרא רומזת לקשר בין הנבואה ליציאת מצרים.² התורה מציינת כי ביציאת מצרים יצאו "כשש מאות אלף רגלי הגברים לבד מטף" (שמות י"ב, לז). מה פשר מספר זה? מסביר המהר"ל (גבורות ה', פרק ג):

אבל שלימות ישראל המספר שראוי להם הוא שש מאות אלף. והטעם הוא ידוע כי שש הוא מספר שלם, וזה כי לא תמצא דבר שלם כי אם על ידי מספר ששה... וכאשר היו ישראל שש מאות אלף רגלי הגברים לבד מטף הגיע לישראל שלימותם לגמרי.

1. מגילה יד, א.
2. זלמן שז"ר דורש את הפסוק מעמוס המקשר בין יציאת מצרים לנבואה, ובו אנו רואים ששני הדברים מובאים בתור מתנה גדולה שנתן ה' לישראל (ב', י-יא): "ואנכי העליתי אתכם מארץ מצרים ואולך אתכם במדבר ארבעים שנה לרשת את ארץ האמרי. ואקים מבניכם לנביאים ומבחוריכם לנָבִיִּים" (ספר יונה, עיונים בספר ירמיהו הוצאת החברה היהודית העולמית לתנ"ך).

יוצאי מצרים מוצגים כשלמות של ישראל ונראה כי זה מה שהגמרא מבקשת ללמד. הימצאות רציפה של הנבואה בישראל היא מצב של שלמות. לא זו בלבד אלא שמדובר בשלמות 'כפלים' כיוצאי מצרים. עם ישראל במצבו השלם ביותר הוא עם היושב בארצו – ובתוכו מתנבאים נביאים.³

במאמר זה נעסוק בשאלת מטרתה של הנבואה: האם היא נועדה למען האדם הפרטי, לצורכי ציבור, או אולי בעבור שניהם? נראה מקומות שונים במקרא מהם עולים תפקידים שונים של הנבואה, ננסה לעמוד על היחס של חז"ל, הראשונים והאחרונים לאותם תפקידים, ונציג שתי גישות עקביות לשאלה חשובה זו.

לכאורה הדרך לענות על שאלה זו פשוטה. כל שעלינו לעשות הוא לעיין בספרי הנביאים ומתוך כך לעמוד על תפקידם, אלא שעל פי הגמרא שהבאנו לעיל ברור שדבר זה איננו נכון. ספרי הנביאים שבפנינו אינם הנבואות היחידות שהיו; אלו הנבואות היחידות שנצרכו לדורות. ממילא, ניתן ללמוד מהם על תפקיד מסוים של הנבואה, אך ברור שישנם דברים מעבר לכתוב בפנינו, כפי שמוכח ממקומות אחרים בתנ"ך.

באופן ראשוני, נראה שניתן למנות ארבעה תפקידים לנבואה: גילוי העתיד ומענה לשאלות; תוכחה; מצווה והוראת שעה;⁴ ודבקות בקב"ה. נעמוד על כל אחד מהם.

ב. פרשת הנבואה וידיעת העתידות

בטרם ניגש לתפקידים שמנינו, נעיין בפרשה בתורה העוסקת בענייני הנביא. פרשת שופטים עוסקת באופן כללי בהנהגה של עם ישראל. החל מפרק י"ז, התורה עוברת על מערכות ההנהגה השונות. תחילה התורה מתייחסת לרשות השופטת (שם, ה):

כי יפלא ממך דבר למשפט בין דם לדם בין דין לדין ובין נגע לנגע דברי ריבת בשעריך וקמת ועלית אל המקום אשר יבחר ה' אלהיך בו.

התורה מציגה מספר תפקידים של הרשות השופטת: הכרעת ריבים, חקיקת חוקים ודאגה כללית לסדר בעם. ההנהגה הבאה שהתורה מתארת היא ההנהגה הפורמאלית – המלך (שם, יד-טו):⁵

3. אנו רואים את כמיהת חכמי ישראל לנבואה בדברי הרמב"ם (הקדמה למניין המצוות): "וידוע גם כן שהנבואה והמלוכה כבר נסתלקו ממנו עד שנסור מן העונות שאנחנו מחזיקים בהם ויכפר לנו וירחמנו כמו שיעדנו ויחזירם לנו". ראה גם את דברי הרב קוק על חסרון הנבואה כמסמך אורות ישראל ט', ז.

4. ויפה הסביר את ההבדל ביניהם הרב אברהם יצחק קליין (נביאי אמת, עמ' קט): "אין לטעות בין מצוה לשעה לבין הוראת שעה. הוראת שעה - זוהי מצוה לעבור לפי שעה על אחת המצוות הנצחיות של התורה, כגון להקריב קרבן בהר הכרמל, בתור פעולה חד פעמית... אבל העמידה בפני סנחריב אינה מאשרת ואינה סותרת שום מצוה שבתורה".

5. רבים כתבו על פרשת המלך באופן פרטי, ועל מבנה ההנהגה של עם ישראל באופן כללי יותר. אין דבר זה מדיונו, אלא כל מטרתנו היא להראות את ההקשר של פרשת הנבואה.

כי תבא אל הארץ אשר ה' אלהיך נתן לך וירשתה וישבתה בה ואמרת אשימה עלי מלך ככל הגוים אשר סביבתי. שום תשים עליך מלך אשר יבחר ה' אלהיך בו.

אם כן, שתי ההנהגות הראשונות הן המנהיגות הגשמיות. המלך והסנהדרין דואגים לסדר הציבורי, על פי "חלוקת העבודה" ביניהם.

בפרק י"ח התורה עוברת לדבר על ההנהגה הרוחנית. תחילה, התורה מציגה את הנהגת הכהונה. תפקיד הלויים הוא שרות בקודש והוראת התורה לעם ישראל.⁶ כלומר, ההנהגה הרוחנית היום-יומית מופקדת ביד הלויים – הם הדואגים לבית המקדש, והם המחנכים את העם על ברכי התורה. לכאורה, היינו חושבים שבזה נגמרה ההנהגה: המלך והסנהדרין משלימים זה את זה לכדי הנהגה גשמית שלמה, והלויים ממלאים את תפקידם כמורים וכעובדים בבית המקדש. אך התורה מוסיפה תפקיד נוסף – הנבואה. התורה לא מציגה את הנביא כהנהגה עצמאית⁷ – אלא מעמידה את הנבואה כתגובה לחוקות הגויים (שם, ט-יח):

כי אתה בא אל הארץ אשר ה' אלהיך נתן לך לא תלמד לעשות כתועבת הגוים ההם. לא ימצא בך מעביר בנו ובתו באש קסם קסמים מעונן ומנחש ומכשף. והבֵּר חֶבֶר וְשָׂאֵל אוב וידעני ודַרְשׁ אל המתים. כי תועבת ה' כל עֲשֵׂה אלה ובגלל התועבת האלה ה' אלהיך מוריש אותם מפניך. תמים תהיה עם ה' אלהיך. כי הגוים האלה אשר אתה יורש אותם אל מעֲנִיִּים ואל קִסְמִים ישמעו ואתה לא כן נתן לך ה' אלהיך. נביא מקרבך מאחריך כְּמִנֵי יָקִים לך ה' אלהיך אליו תשמעו. ככל אשר שאלת מעם ה' אלהיך בחֶרֶב ביום הַקָּהָל לאמר לא אֶסָּף לשמע את קול ה' אלהי ואת האש הגדלה הזאת לא אראה עוד ולא אמות. ויאמר ה' אלי היטיבו אשר דברו. נביא אקים להם מקרב אחיהם כמוך ונתתי דברי בפיו ודַבֵּר אליהם את כל אשר אֶצְוֶנּוּ.

יש לדון בשתי נקודות שונות בפרשה זו. ראשית, בעצם היחס של התורה לדרישת העתיד – האם ביסודה היא שלילית או חיובית. שנית, יש לדון בדמותו של הנביא, כפי שעולה מהפסוקים.

היחס לדרישת העתיד

התורה מציגה ראשית את הדרך האלילית לידיעת העתיד: על ידי מיני קסמים שונים⁸ (להלן נתייחס לקבוצה זו בשם כללי 'קוסמים'). התורה מציגה את הקסמים הללו – וכנגדם היא דורשת

6. על פי ברכת משה לשבט לוי: "וירו משפטיך ליעקב" (דברים ל"ג, י).
7. אמנם גם את הכהנים התורה לא תיארה כהנהגה, אלא הדבר נלמד מהמסכיכות ומתוכן הפרשה, ואילו הפרשה עצמה עוסקת במתנות הכהונה. כמו כן יש לציין כי הכהנים אמנם לא מוצגים כהנהגה מפורשת, אך הם גם כן לא מוצגים כניגוד לכהני עבודה זרה, לעומת הנביא המעומת עם "מקבילו" האלילי.
8. נחלקו הרמב"ן והרמב"ם האם יש ממש בקסמים אלו. הרמב"ן (פס' ט) כותב שיש בהם ממש, ובכל זאת הקב"ה אוסר על השימוש בהם. כלשונו (דברים י"ח, ט): "כי המעונן והמנחש אינה תועבה ולא הוריש הכנענים בעבורם, כי כל בני אדם יתאוו לדעת עתידות למו ומתעסקין בחכמות רבות כאלה לדעתם"; וכן ע"י בדבריו בבראשית ל"א, יט. לעומתו, הרמב"ם (עבודת כוכבים י"א, טז) כותב בחריפות שאין בדברים אלו כלום:

תמימות: "תמים תהיה עם ה' אלהיך". משמעותה הרגילה של המילה "תמים" היא 'שלם' – עלינו להיות שלמים עם הקב"ה. אך מהי אותה שלמות? התורה מציגה את השלמות כאנטיתזה לחוקות הגויים, אך ניתן להבין שוני זה באחת משתי צורות: א. התורה מתנגדת באופן כללי לידיעת העתיד. ב. התורה מתנגדת לידיעה העתיד באופן שעשו הגויים, אך לא שוללת אותה באופן כללי. נחלקו הפרשנים בנוגע לשתי אפשרויות אלו. רש"י הולך בכיוון הראשון והרמב"ן הולך בכיוון השני.

שיטת רש"י

שתי הדעות מציגות בפנינו באופן כללי שתי תפיסות ביחס לנבואה. התפיסה הראשונה רואה בעין שלילית את ניסיונו של האדם הזמני לפרוץ לעל-זמניות. האדם חי בהווה מכיוון שלשם הוא שייך, ומכיוון ששם הוא מסוגל לפעול. המתנה הגדולה ביותר שניתנה לאדם, הבחירה החופשית, יכולה לבוא לידי ביטוי באופן שלם רק בהווה, וכדברי הרב סולובייצ'יק (זמן חירותנו, עמ' 42):

על פי היהדות, האדם חייב לנסות ליצור ולעצב את העתיד. לשם כך בדיוק נברא כבעל בחירה חופשית ... האדם חופשי להגיע להחלטות מרכזיות ובסיסיות אשר יקבעו את גורלו, ולעיתים אף את גורל האנושות.

אדם היודע את העתיד מאבד את ייחודו, נעשה ליצור פסיבי ואיננו ממלא את תפקידו. האדם נעשה לעצם הנסחף בזרמו העצום של ים הזמן.

כפי שאמרנו, שיטה זו היא שיטתו של רש"י (דברים י"ח, יג):

תמים תהיה עם ה' אלהיך – התהלך עמו בתמימות ותצפה לו ולא תחקור אחר העתידות, אלא כל מה שיבא עליך קבל בתמימות ואז תהיה עמו ולחלקו.

אך לכאורה קשה על גישה זו מהמשך הפרשה, המציגה את הימצאות הנביא. אם אכן הדרשה לעתיד היא דבר שלילי, מדוע הקב"ה השרה את שכינתו על הנביאים, ונתן להם את הכוח לדעת את העתיד? מדוע להכניס את עם ישראל לניסיון? לכאורה ניתן לענות על שאלה זו בשלוש דרכים:

1. "לא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע". באמת התורה לא מעודדת דרישה לעתיד, אך היא מודעת לחולשות האנושיות, ומתוך כך היא נותנת את האפשרות. השאיפה האמיתית של התורה היא שהנביאים לא יצטרכו לנבא על העתיד.
2. הנבואה לא נצרכת כדי לגלות את העתיד, אלא בשביל הקשר של הקב"ה עם העולם,⁹ לדוגמה בגילוי רצון ה' הבא לידי ביטוי בהוראות שעה וכו'. גישה זו אנו מוצאים בפירוש

⁹ "דברים האלו כולן דברי שקר וכזב הן והם שהטעו בהן עובדי כוכבים הקדמונים לגויי הארצות כדי שינהגו אחריהן, ואין ראוי לישראל שהם חכמים מחוכמים להמשך בהבלים אלו ולא להעלות על לב שיש תועלת בהן".

9. נדון בעיקרון זה בהרחבה לקמן.

רש"ר הירש על אתר: "הנביא לא נשלח כדי שנשאל ממנו עצה על מעשינו או כדי שנבקש ממנו גילוי נסתרות ... ה' לא שלח את נביאו כדי שנשמע מפיו מה שאנחנו רוצים לדעת, אלא הנביא נשלח כדי לומר לנו את מה שה' רוצה שנדענו. הנביא איננו שלוחנו אלא הוא שליח ה'". נבואה חיובית היא זו שמגיעה מה' לאדם, ולא זו שבה אדם ניגש בעצמו לקב"ה. האדם צריך לחיות במרחבי ההווה שניתנו לו, ואם הקב"ה יראה לנכון – הוא יערב את העתיד.

3. הנבואה לא נצרכת בשביל המון העם אלא בשביל ההנהגה. כך מפרש הנצי"ב (שם): "בדבר שמוכרח לכלל ישראל הלא יש נביא שיושב במקום המלך או הסנהדרין". לכאורה, כיוון זה מסתדר עם כך שהתורה העמידה את הנביא ביחס לשאר ההנהגה, כפי שציינו לעיל.

שיטת הרמב"ן

לעומת שיטה זו, פרשנים רבים רואים את דרישת העתיד באופן חיובי.¹⁰ לדידם, הציווי על תמימות אינו נוגד את חקירת העתיד. ככלל הדרישה בעתיד היא דבר טוב, והיא מורה על עומק הקשר בין האדם לקב"ה. הבעיה עם חוקות הגויים אינה אלא באופן העשייה, וכדברי הרמב"ן (דברים י"ח, ג):

וטעם תמים תהיה עם ה' אלהיך – שנייחד לבבנו אליו לבדו, ונאמין שהוא לבדו עושה כל והוא היודע אמתת כל עתיד, וממנו לבדו נדרוש העתידות, מנביאיו או מאנשי חסידיו רצוני לומר אורים ותומים. ולא נדרוש מהוברי שמים ולא מזולתם.

נשאלת השאלה: אם דרישת העתיד היא דבר חיובי, מדוע היא חייבת להיעשות דווקא על ידי נביא? במה שונה ידיעת הנביא מידיעת הקוסמים, עד שאחת היא מעלה גדולה והשנייה איסור חמור? אם הקוסמים אכן עובדים – מדוע אין להשתמש בהם? הרמב"ן דן בנקודה זו באריכות, ומציג הבדל עקרוני ביניהם. מקורה של הנבואה היא בדבר ה' הישיר. לעומת זאת, המקור של הקוסמים הוא "מן הכוכבים או מן השפלים בשרי מעלה". הרמב"ן מוסיף שהבדל זה בא לידי ביטוי גם באיכות הנבואה. בעוד שהנבואה הישראלית "תודיע חפץ השם ולא יפול דבר מכל דבריה", הקוסמים "אין כל דבריהם אמת ולא יודיעו בכל הצריך".

נראה שניתן להציע הבדל עקרוני נוסף בין הנבואות. נעיין בקסם מפורסם – הפור של המן. המגילה מתארת את בחירת יום השמדת היהודים ע"י המן (אסתר ג', ז):

בחדש הראשון הוא חדש ניסן בשנת שתים עשרה למלך אחשורוש הפיל פור הוא הגורל לפני המן מיום ליום ומחדש לחדש שנים עשר הוא חדש אדר.

10. עיין ברשב"ם ואבן עזרא על הפסוק "תמים תהיה עם ה' אלהיך" (דברים י"ח, ג).

לכאורה קיים דמיון בין הפור שהפיל המן, לבין הגורל שמטיל הכהן הגדול ביום הכיפורים (ויקרא ט"ז, ח-ז):

ולקח את שני השְׁעִירִים והעמיד אתם לפני ה' פתח אהל מועד: ונתן אהרן על שני השְׁעִירִים גורלות גורל אחד לה' וגורל אחד לעזאזל.

אמנם מבחינה היצונית המעשה נראה דומה – אך הבדל עקרוני מפריד ביניהם.¹¹ בעוד בשושן הפור מופל "לפני המן", ביום הכיפורים אנו מעמידים את השעירים לפני ה'. בעולם הקדמון הפור היה ביטוי של כפיית הרצון האנושי על הרצון האלוהי. הפור גילה איזה יום הוא יום מוצלח – וממילא לאל לא הייתה ברירה אלא לציית לרצון האדם ולמלא את משאלתו. הגורל של יום הכיפורים שונה בתכלית. יום הכיפורים הוא יום של הכנעה. יום בו האדם עומד מול עצמו ומול הקב"ה ומבין את מקומו. האדם מבין כי עתידו מסור בידי ה' – ומתוך כך מבקש מחילה על מעשיו. הפור אינו לפני האדם, אלא לפני ה'. הוא ורק הוא זה שיקבע את עתיד השנה החדשה.

מתוך דברים אלו, ברור מה ההבדל בין הנבואה לבין הקוסמים. דרישת העתיד היא דבר חיובי, כל עוד הדבר נעשה בהכנעה ולא כהשגת הגבול. עובדי האלילים ניסו להיכנס למערכת השיקולים העליונה, ומתוך כך לכפות את רצונם. אך עם ישראל לא פועל כך. עם ישראל יודע את העתיד לא כדי לכפות את הקב"ה – אלא כדי לעזור לעצמו לעבוד את ה' בדרך הטובה ביותר. לאחר שעמדנו על היחס העקרוני לדרישת העתיד, נראה דוגמאות נוספות בעניין זה, ואת היחס של חז"ל הראשונים והאחרונים לאותן דוגמאות.

דרישת האתונות

הפרשה העיקרית המקשה על שיטת רש"י, היא דרישת האתונות של שאול ונערו. המקרא מספר על חיפושם של שאול ונערו אחר האתונות, בו כחלק ממאמצם הם ניגשים לשמואל כדי לשאול אותו מה עלה בגורלן (שמ"א ט', ו-ז):

ויאמר לו הנה נא איש אלהים בעיר הזאת והאיש נכבד כל אשר ידבר בוא יבוא עתה נלכה שם אולי יגיד לנו את דרכנו אשר הלכנו עליה. ויאמר שאול לנערו והנה נלך ומה נביא לאיש כי הלחם אזל מכלינו ותשורה אין להביא לאיש האלהים מה אתנו. ויסף הנער לענות את שאול ויאמר הנה נמצא בידי רבע שקל כסף ונתתי לאיש האלהים והגיד לנו את דרכנו. לפנים בישראל כה אמר האיש בלכתו לדרוש אלהים לכו ונלכה עד הָרְאָה כי לנביא היום יִקְרָא לְפָנִים הָרְאָה. ויאמר שאול לנערו טוב דברך לכה נלכה וילכו אל העיר אשר שם איש האלהים.

11. הדברים הם על פי מאמרו של הרב יונתן גרוסמן בקונטרס 'הדסה היא אסתר', ועיי"ש בהרחבה דיון על דרכי הפור והפולחן של הפרסים. דברים דומים אמר ר' דוד סבתו בשיעור.

נערו של שאול חפץ מאוד בשאלת איש האלוהים, שמואל, בנוגע לשלום האתונות אך שאול מתנגד. אולם יש לשים לב כי התנגדות זו איננה עקרונית אלא טכנית – אין בידם תשורה נאותה לשמואל. לכאורה בשלב זה יכולנו לומר כי יש פה הבנה לא נכונה של נבואה בידי שאול ונערו, אך תשובתו של שמואל מוכיחה שלא כך הדבר (שם, יט-כ):

ויען שמואל את שאול ויאמר אנכי הִרְאָה עֲלֶיךָ לְפָנַי הַבְּמָה וְאֶכְלֶתֶם עִמִּי וְשִׁלַּחְתִּיךָ בְּבֶקֶר וְכָל אֲשֶׁר בְּלִבְבְּךָ אֶגִּיד לְךָ. וְלֹאֲתָנוֹת הַאֲבֹדוֹת לְךָ הַיּוֹם שְׁלֹשֶׁת הַיָּמִים אֵל תִּשָּׂם אֶת לִבְךָ לָהֶם כִּי נִמְצְאוּ.

הרעיון היה נכון – ובידי שמואל הייתה התשובה. לכאורה, לפי דעת רש"י יש לשאול מדוע שאול ניגש לשמואל? הלא היה עליו לעשות את מאמציו, ולהאמין בה' שגם אי מציא את האתונות היא לטובה!

כדי לענות על שאלה זו נעיין בכמה מהפרשנים האחרונים שהלכו בשיטת רש"י בנוגע לדרישת העתיד. הנצי"ב בפירושו לדברים דן בנקודה זו. ראשית יש להזכיר כי לפי הנצי"ב, הנביא לא נועד לשאלות היחידים, אלא לצרכים של כלל ישראל. דבר זה ברור אם נבין את הנבואה כרשות נוספת בהנהגה. ההנהגה הראשית לא עוסקת בצרכי הפרט, אלא דואגת לתקינות המוסדות הציבוריים – ואותם מוסדות הם הדואגים לרווחת הפרט. אמנם, יכול להיות שבדרך מקרה מגיע לנביא מידע לגבי אדם פרטי, אך זה לא עיקר מטרותו. הנצי"ב מדקדק זאת מתוך דברי נער שאול:

אבל לא כל מה שרוצה היחיד לדעת ידע ע"י הנביא... וגם על שמואל שהיה ידוע לנביא בישראל אמר הנער לשאול **אולי** יגיד לנו.

הנער ושאול ידעו היטב שאין זה מתפקיד הנביא לדעת היכן האתונות. כל מה שהיה בהם הוא שביב תקווה "**אולי** יגיד לנו את דרכינו אשר הלכנו בה". הם אינם מעלים על דעתם שהאתונות שלהם מעסיקות את הנביא, אלא אולי על דרך המקרה נודע לו.

אך עדיין יש לברר את המניע של שאול ונערו. אמנם הם הבינו שזהו לא עיקר עיסוקו של הנביא, אך מדוע לא הלכו בתמימות?¹² המלבי"ם על אתר מתייחס לשאלה זו. בפירושו לפסוק ט' "לפנים בישראל..." , כאשר הוא עוסק בשאלה אחרת – מה פשר הפסוק הזה ומה הוא בא להודיענו? – הוא כותב:

כותב הספר יודיענו בל נתפלא איך היה זה שעל שור ועל חמור ועל כל אבדה היו הולכים אל הרואה... מה שלא מצינו כזאת בכל הנביאים אשר היו אחרי הדור ההוא, אומר כי יש הבדל בין הנביא בדור אחרון ובין הרואה לפנים, שהנביא נקרא שמו על שם דברותיו

12. שאלה זו מתחזקת לנוכח דמותו של שאול. אם היה מדובר רק בנערו יכולנו לפתור את השאלה בהינף יד. אך מי שנאמר עליו: "ואין איש מבני ישראל טוב ממנו משכמו ומעלה גבה מכל העם", קשה להניח כי פנה בסתם אל הנביא, כנגד רצון ה'.

ותוכחותיו... על כי ה' דבר בו וישלחהו להגיד לעם פשעם ולבית יעקב חטאתם, ולא שלחהו במלאכות ה' רק לצורך עניני הכלל... אבל הרואה נקרא בשמו על שם שהיה צופה ברוה"ק השורה עליו כל הדברים ההויים והעתידים וגם עניני היחידים ופרטיהם. ועל כן היו בורחים מן הנביא אשר היה תמיד מגיד פשע ומוכיח עלי עון, ורדפו אחר הרואה באשר כ"א השיג ממנו מבוקשו על הגניבה ועל האבידה ועל החולה ועל האשה והבנים.

לפנים בישראל הייתה "חלוקת עבודה": הרואה עסק בעניינים הפרטיים של הקהילה, ולעומתו הנביא עסק בעניינים הכלליים, ומתוקף תפקידו היה עליו להוכיח את בני ישראל. כל זאת לפנים, אך לאחר מכן נתבטל תפקיד הרואה ונשאר רק הנביא.

לכאורה יש לשאול על דברי המלבי"ם: מדוע הפסיק הקב"ה להשרות שכינתו וגרם בכך לפירוק המערכת שהוצגה לעיל? נראה שיש לומר כי באמת הדרישה לעתיד איננה דבר חיובי. בימים עברו הדבר היה הכרחי, וכדי שאנשים לא ילכו לקוסמים השונים – הקב"ה השרה שכינתו על הרואים. אך דבר זה לא היה אידיאלי. היהדות שואפת שהאדם לא יסתכל כלל על ענייניו בעיניים שאינן אנושיות.

כמובן שכל זה לשיטת רש"י, אך לשיטת הרמב"ן התנהגותו של שאול לגיטימית לחלוטין, וכדברי הרמב"ם (יסודי התורה י', ג):

הא למדת שאין הנביא עומד לנו אלא להודיענו דברים העתידים להיות בעולם משובע ורעב מלחמה ושלום וכיוצא בהן, ואפילו צרכי יחיד מודיע לו, כשאול שאבדה לו אבדה והלך לנביא להודיעו מקומה.

מקומות נוספים

ישנם מספר מקומות נוספים בהם אנו רואים מקרה מיוחד של דרישה לנביא. לדוגמה כאשר בנו של ירבעם חלה, שלח ירבעם את אשתו לנביא (מל"א יד, א-ג):

בעת ההיא חלה אביה בן ירבעם. ויאמר ירבעם לאשתו קומי נא... והלכת שְׁלֵה הנה שם אחיה הנביא הוא דָּבָר עלי למלך על העם הזה... ובאת אליו הוא יגיד לך מה יהיה לנער.

במקרה כזה כל גישה תסביר לפי שיטתה. הרמב"ן יראה במעשיו של ירבעם דבר לגיטימי. רש"י יוכל לומר שמדובר במעשה שלילי, וברור שאין להוכיח מירבעם שמדובר בדבר נכון שיש ללמוד ממנו.¹⁵

15. קשה לומר שירבעם שלח את אשתו לנביא כדי שיתפלל על הילד, מכיוון שהוא אומר לאשתו שהמטרה היא לדעת מה יעלה בגורל בנם.

סוגיה נוספת היא מחלתו של המלך אסא. התנ"ך מספר לנו הן על מחלתו, והן על תגובתו למחלה (דה"ב ט"ז, יב):

וַיִּחַלֵּא אֲסָא בִשְׁנַת שְׁלוֹשִׁים וְתִשְׁעַ לְמַלְכוּתוֹ בְּרַגְלָיו עַד לַמַּעֲלָה חָלָיו וְגַם בְּחָלְיוֹ לֹא דָרַשׁ אֶת ה' כִּי בְּרַפְאִים.

מה כוונת המקרא בכך שהוא לא דרש את ה' התשובה הפשוטה היא כהסברו של רש"י, שהדרישה ברופאים היא לאפוקי מתפילה לקב"ה. הרב סולובייצ'יק (איש האמונה, עמ' 50) מזהה את הרופאים הללו כעובדי אלילים, וממילא ברורה חומרת המעשה של אסא. הרמב"ן, לעומת זאת, יוכל לפרש את הדרישה כפשוטה. הוא כלל לא פנה לנביא כדי לברר האם יחיה או לא, אלא פנה לרופאים. כך משמע מדבריו בפרשת בחוקותי (ויקרא כ"ו, יא):¹⁴

והכלל כי בהיות ישראל שלמים והם רבים, לא יתנהג ענינם בטבע כלל, לא בגופם, ולא בארצם, לא בכללם, ולא ביחיד מהם, כי יברך השם לחמם ומימם, ויסיר מחלה מקרבם, עד שלא יצטרכו לרופא ולהשתמר בדרך מדרכי הרפואות כלל, כמו שאמר (שמות ט"ו, כו) כי אני ה' רופאך. וכן היו הצדיקים עושים בזמן הנבואה, גם כי יקרם עון שיחלו לא ידרשו ברופאים רק בניאים.

הרמב"ן לא אומר שהבעיה היא בתפילה לעבודה זרה – אלא בעצם הדרך בה דרש אסא את העתיד. אנו רואים שהוא דבק בשיטתו, שההליכה אל הנביא היא לא רק דבר נצרך, אלא דבר חיובי – מכיוון שהיא מראה על קרבה לקב"ה. דרישת הנביא עולה בדוגמתה על הדרישה לרופא אנושי, מכיוון שיש בה לא רק את התועלת הספציפית היוצאת מהמעשה עצמו, אלא גם קשר הדוק בין ה' והאדם.

תיאור הנביא בפרשת הנבואה

לאחר שראינו בהרחבה את מטרת ידיעת העתיד, נראה כעת כיצד התורה מתארת את הנביא. ישנם שני פסוקים המתארים את הנביא (דברים י"ח, טו; שם יח):

1. נביא מקרבך מאחריך כְּמִנֵּי יָקִים לְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ אֵלָיו תִּשְׁמָעוּן.
2. נביא אקים להם מקרב אחיהם כמוך ונתתי דברי בפיו ודבר אליהם את כל אשר אֶצְנֶנּוּ.

נשים לב להבדלים בין הפסוקים. בפסוק הראשון משה הוא הדובר, ובפסוק השני הקב"ה.¹⁵ ייתכן ששינוי זה מלמד אותנו על שני צרכים שונים של הנבואה – לא רק האדם צריך את הנבואה, אלא אף הקב"ה כביכול זקוק לה.

14. יש לציין שהרב סולובייצ'יק (שם) כתב על דברים אלו: "דברי הרמב"ן מתייחסים למציאות אידיאלית של קהילת הברית הנהנית מזיו השכינה, ומשום כך אין ליישם את דבריו למציאות הבלתי מושלמת של העולם הרגיל".

15. כפי שמשה מצטטו כמובן.

לכאורה ברור מדוע האדם זקוק לנבואה. גם אם נאמר שהדרישה אחר העתיד איננה דבר חיובי, ברור שהנבואה עשויה לעזור בתפקידיה השונים (תוכחה, הוראות שעה וכו'). נוסף לצרכים אלו, הרב סולובייצ'יק מעמידנו על צורך נוסף של האדם בנבואה (האדם ועולמו, עמ' 227):

ככל שהקב"ה נעלה ומרומם על כל בשר ודם, הריהו מקפיד גם על קשר עם בני האדם. זהו עיקר אמונה ביהדות והוא, מכוח עצמו, מחייב כל אדם מישראל לראות את התכלית שבחיינו עלי אדמות בזה שישתדל תמיד להיות ראוי שהא-ל יחבוק ויקשור אותו אליו. בעצם האפשרות לנבואה הקב"ה הותיר לבני האדם קריאת כיוון: על האדם לגרום לכך שיהיה כלי ראוי לנבואה ולקשר עם הקב"ה.

אך לכאורה לא ברור מהו הצורך של הקב"ה בנבואה. נראה שניתן להבין דבר זה על פי דברי הרמב"ם, המונה את האמונה בנבואה בתור אחד מיסודות האמונה (פירוש המשנה לרמב"ם, הקדמה לפרק חלק [תרגום הרב קאפח]):

והיסוד הששי הנבואה. והוא, לדעת שזה המין האנושי יש שימצאו בו אישים בעלי כשרונות מפותחים מאד ושלמות גדולה, ותתכונן נפשם עד שמקבלת צורת השכל, ויתחבר אותו השכל האנושי בשכל הפועל, ויאצל עליהם ממנו אצילות שפע, ואלה הם הנביאים, זוהי הנבואה וזהו ענינה.

מדוע הנבואה נחשבת לאחד מעיקרי האמונה? אמנם מדובר בכלי "יעיל" ביותר, אך מדוע מי שכופר בהימצאות הנבואה נחשב כופר בעיקר? נראה שחשיבות הנבואה נובעת מכך שהיא מלמדת אותנו על יחסו של הקב"ה לאדם. הפילוסופיה היוונית דיברה על אלוהים קדמון ועל עולם קדמון. ממילא, לאלוהים כזה אין כל השפעה בעולם, כדברי הפילוסוף לכוזרי (א', א):

והוא אינו יודע אותך כל שכן שידע כונתך ומעשיך וכל שכן שישמע תפלתך ויראה תנועותיך.

הנבואה מראה תפיסה שונה לחלוטין. הקב"ה אמנם עליון ואין אנו מבינים מה הוא, אך אין זה אומר שהוא איננו פעיל בעולם, וכדברי הנביא (יחזקאל ח', יב):

ויאמר אלי הראית בן אדם אשר זקני בית ישראל עֲשִׂים בחשך איש בחדרי מְשֻׁפְּטוֹ כי אמרים אין ה' רָאָה אתנו עזב ה' את הארץ.

כנגד האמונה שהקב"ה עזב את הארץ – מופיעה הנבואה. הקב"ה פעיל בעולם, ומתוך כך מופיע רצונו, והוא שהאדם יילך בדרך הנכונה.¹⁶ וכדברי הרמב"ם בסוף ה'מורה' (ג', נד [תרגום הרב קאפח]):

16. אלא שאם הקב"ה אכן צריך כביכול את הנבואה, כדי להראות שהוא לא עזב את הארץ – מה התחליף לנבואה? מבחינת שאר תפקידי הנבואה, מדובר בדברים שחלקם מהשיטות אינם אידיאליים, ונראה שניתן להסתדר ללא שאר המטרות, על אף הקשיים. אבל לכאורה נראה שצורך זה הוא הכרחי. א"כ, מה אנו עושים כיום בלי הנבואה? הרב סולובייצ'יק מסביר שהתחליף הוא תפילה (איש האמונה הבוודד, עמ' 33):

והוא אומר: בארץ, אשר זהו ציר התורה, ולא כדמיון המתפרצים אשר דמו כי השגחתו יתעלה נסתיימה אצל גלגל הירח, ושהארץ וכל אשר בה עזובים, עזב ה' את הארץ, אלא כמו שביאר לנו על ידי אדון החכמים: כי לה' הארץ, אמר כי השגחתו גם בארץ כראוי לה, כמו שמשגיח בשמים כראוי לה, והוא אומר: כי אני ה' עשה חסד משפט וצדקה בארץ.

העובדה שהקב"ה משגיח על הארץ היא הנותנת משמעות לעובדה שאנו חיים, וממילא היא זו שנותנת משמעות לכך שאנו הולכים בדרכי ה'. אם לא היה קשר בין הקב"ה לעולם, לא הייתה שום סיבה שנלך בדרכיו. קשר זה מתבטא בתופעת הנבואה.

על פי יסוד זה נבין את הפסוקים המקשרים בין שני הנביאים שהתורה מתארת. באמצע הפרשה, התורה מספרת לנו על מעמד הר סיני¹⁷ (דברים י"ח, טז-יז):

ככל אשר שאלת מעם ה' אלהיך בהר־ביום הַקֶּהֱל לֵאמֹר לֹא אֶסָף לִשְׁמַע אֶת קוֹל ה' אֱלֹהֵי וְאֵת הָאֵשׁ הַגְּדֹלָה הַזֹּאת לֹא אֶרְאֶה עוֹד וְלֹא אָמוּת. וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי הִיטִיבוּ אֲשֶׁר דִּבַּרְוּ.

לכאורה לא ברור מה הקשר של פסוקים אלו לפרשה. אך אם נבין את הצורך של האדם בנבואה, ואת הצורך של הקב"ה בנבואה – נראה ששני הדברים באו לידי ביטוי במעמד הר סיני. האדם צריך את הנבואה כדי שתדריך אותו בדרך הישרה. וממילא התורה, שהיא המשלימה את האדם, היא המסמנת את הצורך הגדול של האדם בקב"ה כדי להגיע לשלמותו. בנוסף, מעמד הר סיני סימן את הצורך של הקב"ה באדם. התורה הייתה מוכרחת להינתן (שבת פח, א): "מלמד שכפה הקדוש ברוך הוא עליהם את ההר כגיגית, ואמר להם: אם אתם מקבלים התורה – מוטב, ואם לאו – שם תהא קבורתכם". הקב"ה כביכול נצרך לעם ישראל שיקבלו את התורה. הברית הנפלאה הזו מסומלת בנבואה. האדם זקוק לקב"ה, והקב"ה כביכול נצרך לאדם, וברית זו ממשיכה בנבואה. אם

"בפגישה זו שבין האלוהים והאדם ואשר יוזמתה באה מן האלוהים, קמה קהילת הברית והנבואה. כאשר האדם פונה אל האלוהים וקורא לו בסגנון אינטימי ובלתי פורמלי – "אתה", מתרחש שוב אותו נס: האלוהים מצטרף אל האדם, ובפגישה זו אשר יוזמתה באה מן האדם נולדה קהילה חדשה בעלת ברית, והיא קהילת התפילה". הנבואה היוותה את המפגש הראשון, ויוזמתה באה מהקב"ה. לאחר הסתלקות הנבואה עלתה קרנה של התפילה, שהיא ג"כ מפגש עם הקב"ה – אלא שהיזום הוא האדם. בכך שהאדם פונה לקב"ה, ברור שהוא מודה בכך שהקב"ה לא עזב את הארץ, ומתוך כך הוא מתחבר לרצונו". עיי"ש בהרחבה דברים חשובים לגבי היחס שבין הנבואה לתפילה.

17. בהבנת פסוקים אלו דנו המפרשים רבות. הרמב"ן רואה בהזכרה זו את המקור לכך שעם ישראל קיבל על עצמו את מרותו של הנביא. הרש"ר הולך לפי דרכו לעיל, השוללת דרישה לעתיד, ומפרש שמעמד הר סיני הוא דוגמה קלאסית לנבואה – הקב"ה ניגש לאדם ביוזמתו, ולא האדם הוא שפורץ לה'. הרלב"ג מפרש שמעמד הר סיני מסביר לעם ישראל למה הם מקבלים את הוראות השעה מנביא ולא ישירות מהקב"ה. הם עצמם ביקשו שלא לדבר ישירות עם ה', ולכן עליהם להסתפק בנביא.

כן, גם אם דרישת העתיד איננה דבר ראוי – בכל זאת אנו רואים את המעלה הגדולה של הנבואה מעצם היותה. הקב"ה פעיל בעולם, והוא מסייע לאדם להגיע לשלמות.¹⁸

ג. תפקידי הנביא הנוספים

לאחר שראינו שני תפקידים של הנבואה, הגדרת העתידות וקשר עם הקב"ה. נדון כעת בשני תפקידים נוספים שמנינו במבוא, על פי הופעתם במקרא.

ג.1. תוכחה

התוכחה היא התפקיד העיקרי של הנביא במקרא. אנו מוצאים ספרים שלמים של תוכחה המכוונת לנמענים שונים: לעם ישראל, לעמים זרים, והן לאנשים פרטיים. תפקידו של הנביא כמוכיח מסוכם בפשטות בתחילת ספר יחזקאל (ג', יז-כא):

בן אדם צִפֶּה נתתיך לבית ישראל ושמעת מפי דבר והזהרת אותם ממני. בְּאֶמְרֵי לרשע מות תמות ולא הזהרתו ולא דברת להזהיר רשע מדרכו הרשעה לְחִיתוֹ הוא רשע בעונו ימות ודמו מידך אבקש. ואתה כי הזהרת רשע ולא שב מרשעו ומדרכו הרשעה הוא בעונו ימות ואתה את נפשך הצלת. ובשוב צדיק מצדקו ועשה עוֹל ונתתי מכשול לפניו הוא ימות כי לא הזהרתו בחטאתו ימות ולא תזכֶּרְךָ צְדִיקְתּוֹ אשר עשה ודמו מידך אבקש. ואתה כי הזהרתו צדיק לבלתי חָטָא צְדִיק והוא לא חטא חיו יחיה כי נזהר ואתה את נפשך הצלת.

הבחירה האם לחטוא נתונה בסופו של דבר ביד האדם, והחוטא ייענש על מעשיו, אך אין זה מוריד מאחריותו של הנביא לעזור לאותם שסרו מהדרך. אם הנביא מעל בתפקידו – דם החוטא יידרש אף מהנביא עצמו.

באופן כללי יש לשאול – מדוע התוכחה חייבת לבוא דווקא על ידי הנביא? מדוע ההנהגה הרוחנית או המעשית איננה יכולה למלא תפקיד זה? כמה תשובות בדבר.

ראשית, התוכחה מלווה לרוב באיום עתידי. היחיד שיכול לבוא ולאיים איום ממשי על העתיד, הוא זה שהקב"ה גילה לו את העתיד – הנביא. בדרך זו הסביר בספר 'בית אלהים' (שער היסודות, פרק י"ט):

היה גם כן צורך ליעד על הבלתי שומעים מוסר מה שיקרה להם אם לא יחזרו בתשובה, כמו שראינו רוב הנביאים שהיו מייעדים לישראל ייעודים רעים אם לא ישובו בתשובה, וכן

18. ניתן להציע הסבר נוסף על פי דברי הרב רא"ם הכהן בספרו 'קול דממה' (עמ' 16). שם כתב בעניין ברכת שופרות: "עשרת הדברות שנאמרו למשה בסיני מבטאות בצורה עמוקה את הקשר שבין ה' לעולם. הקשר הפשוט והקבוע מתבטא בדבקות בדרכיו וברצונו הנגלה, ודבקות זו מתאפשרת על ידי קבלת התורה וההליכה בדרכיה". הנבואה היא המשך לקשר העמוק הזה בין הקב"ה והעולם, כאשר הנבואה מהווה המשך למעמד הר סיני. לאחר שכלתה תקופת הנבואה, התפילה המשיכה את הקשר העמוק.

ייעודים טובים ולנזהרים. כי בזה היה נכנס מורך בלבב העוברים והיו שבים בתשובה, וכן השומעים לדברי הנביא היו מתחזקים באמונתם על ידי היעודים הטובים כשהיו מתקיימים.

כתבנו לעיל שיש לבדוק האם התפקידים השונים של הנבואה הם לכתחילה או בדיעבד. לכאורה נראה ברור שצורך זה הוא בדיעבד. תוכחה שמתלווה יחד עם איום – אמנם מכניסה מורך בלב, אך גם אם היא אכן עושה את תפקידיה – עדיין יש בה טעם לפגם. האדם לא חזר בתשובה בגלל רצונו לעשות את רצון קונו, אלא מיראה.¹⁹ זוהי עבודה מהיראה הנמוכה ביותר – יראת העונש. כנ"ל לגבי ייעודים טובים. יש בזה צד עשייה המונעת על ידי הרצון לקבל פרס גרידא. אם כן, לכאורה לפי הסבר זה, תפקיד התוכחה של הנביא הוא בדיעבד.

הרב אברהם יצחק קליין (נביאי אמת, עמ' קיב) מסביר אחרת את המעלה שבתוכחת הנביא. תוכחה של אנשים שאינם נביאים פגומה, משום שלגביהם שייך הדין של "אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו" (אבות ב', ד). הם צריכים להיזהר כאשר הם מוכיחים, שתוכחתם באמת תועיל, והרחיב הרמח"ל במסילת ישרים בקושי הרב בתוכחה אמתית (פרק כ):

הנה התורה צותה (ויקרא י"ט, יז): "הוכח תוכיח את עמיתך", וכמה פעמים יכנס אדם להוכיח חטאים במקום או בזמן שאין דבריו נשמעים וגורם להם להתפרץ יותר ברשעם ולחלל ה' להוסיף על חטאתם פשע, הנה בכיוצא בזה אינו מן החסידות אלא לשתוק. וכך אמרו ז"ל (יבמות סה, ב): כשם שמצוה לומר דבר הנשמע, כך מצוה שלא לומר את שאינו נשמע.

התוכחה עלולה בקלות שלא למלא את תפקידיה. הנביא מעביר את דבר ה' שיודע את נפש האדם, וממילא תוכחתו שלמה בהרבה. "כשאין נבואה אולי ידוע מעשה החטא, אך זאת היא ידיעה קטועה, אם אין יודעים את נפש החוטא" (נביאי אמת, שם). הנביא שהוא שלוחו של ה' אשר יצר אנוש מקדם – וממילא הוא יודע את נפש האדם. רק הוא יכול למלא את התוכחה בצורה הטובה ביותר, וממילא לתוכחתו הסיכויים הגבוהים ביותר להתקבל. עיקרון זה עולה גם מדברי הרב קוק (עין אי"ה ברכות ח"א, פרק א', סע' קלא):

19. נראה שהתוכחה בעלת ההשפעה החזקה ביותר הייתה דווקא זו שלא נעשתה ע"י נביא מפי ה' – אלא ביוזמת העם. בסוף ספר עזרא מסופר על בעיה של נשיאת נשים נוכריות. עזרא נושא תמינה כלפי ה', בה הוא מזכיר את הבעייתיות הגדולה בדבר זה, כולל את העונש שעלול להגיע. אך כאשר מכנסים את העם כדי לקרוא להוצאת הנשים הנוכריות – אזי הנימוק היחיד להצדקת ההוצאה הוא "להוסיף על אשמת ישראל". אנו לא מוצאים איום מלבד זה. עם ישראל מבין לבדו את חומרת מעשיו. תוכחה זו פעלה באופן הטוב ביותר למרות שלא היה בה איום עתידי.

פעולת בשר ודם שפועל על זולתו הוא רק מצד החיצוני של הזולת, שאין יחס וערך לנמצא אחד עם חבירו רק מצד החיצוניות שלהם, ע"כ יוכלו לפעול זה על זה פעולות חיצוניות... אבל הקב"ה יחשו אל ברואיו כולם יחס שוה הוא כחיצוניותו כן פנימיותו והוא ית' מלא את כל, וגם קיומם העצמי הפנימי הוא הכל משפעו ורצונו ית'. א"כ פעולתו עליהם גם בפנימיותו, ועיקר הדבר בפנימיותו.

תוכחה אמיתית לא יכולה להתייחס אך ורק לצדדים החיצוניים של האדם, ולכן כאשר אדם רגיל מוכיח את רעהו אין זו המעלה העליונה. רק הנביא הפועל בשליחות ה', אשר דברו מתייחס לפנימיות האדם, יכול למלא באופן השלם ביותר והמשפיע ביותר את תפקיד המוכיח. גם אם הנביא מוכיח את הרבים ולא את האדם היחיד, ונראה שכך היו רוב התוכחות – לא ניתן להוכיח את הרבים בלי להכיר את הנפש של כל פרט ופרט.

ניתן להציע מעלה נוספת שיש בתוכחת הנביא. לעיתים, התוכחה היא דבר קשה ביותר. הלך הרוח הוא בכיוון אחד, והנביא צריך לעמוד בדד מול העם ולהוכיחם. זהו תפקיד לא פשוט משתי בחינות. ראשית, קשה לעמוד כנגד הזרם, והנשיאה בתוצאות קשה אף היא. ניתוק ובדידות נגזרו על הנביא המוכיח (מל"א י"ז, י):

קָנָא קְנַאתִי לַה' אֱלֹהֵי צְבָאוֹת כִּי עָזְבוּ בְרִיתְךָ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת מִזְבְּחֶיךָ הִרְסוּ וְאֵת נְבִיאֶיךָ הִרְגוּ בַחֲרֹב וְאַתָּה אֲנִי לְבָדִי וַיִּבְקְשׂוּ אֶת נַפְשִׁי לְקַחְתָּהּ.

לכאורה כבר מהתורה עולה שרק נביא יכול לבצע תפקיד זה. בחומש במדבר אנו קוראים על היחסים שבין בני ישראל לבין משה, ורואים שמדובר ביחסים מורכבים ביותר. נראה שיש נתק בין משה ובין העם. אך כמובן שאין קום ומדבר – שהרי אין לקום כנגד המנהיג. אבל בשלב מסוים העם אכן מוכיח את משה – והדבר נעשה על ידי הנביאים. לאחר תלונות העם בקברות התאוה אנו רואים משבר אצל משה (במדבר י"א, יא-טו):

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל ה' לֹמֵה הֲרַעַתָּ לְעַבְדְּךָ וְלִמָּה לֹא מָצִיתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ לְשׂוֹם אֶת מִשְׁאֵל כָּל הָעָם הַזֶּה עָלַי. הֲאֵנִי הָרִיתִי אֶת כָּל הָעָם הַזֶּה אִם אֲנִכִּי יִלְדֹתִיהוּ כִּי תֹאמַר אֵלַי שְׂאֵהוּ בְּחִיקְךָ כְּאִשֶׁר יִשָּׂא הָאָמֶן אֶת הַיֶּיֶק עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעַת לְאַבְתָּיו. מֵאִין לִי בֶשֶׂר לְתַת לְכָל הָעָם הַזֶּה כִּי יִבְכוּ עָלַי לֵאמֹר תִּנֵּה לָנוּ בֶשֶׂר וְנֶאֱכָלָהּ. לֹא אוֹכֵל אֲנִכִּי לְבָדִי לְשֹׂאת אֶת כָּל הָעָם הַזֶּה כִּי כְבֵד מִמֶּנִּי. וְאִם כִּכָּה אֶת עֲשֵׂה לִי הֲרֹגֵנִי נָא הֲרֹג אִם מִצְּאֵתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ וְאֵל אֲרָאָה בְּרַעְתִּי.

משה טוען בפני הקב"ה כי הוא אינו מסוגל לשאת יותר את נטל ההנהגה. כתגובה לכך הקב"ה אומר לו לאסוף את שבעים הזקנים – והם אלו שיחלקו אֶתוֹ את שרביט ההנהגה. משה אוסף את שבעים הזקנים יחד איתו והם יוצאים לאוהל מועד. עלינו לזכור כי בתקופה זו, לאחר חטא העגל, אוהל מועד ניצב מחוץ למחנה. זהו זמן בו כל הדורש את ה' – כל החפץ ברוחניות – צריך לפעול

בעצמו כדי להגיע אליו. כמה אירוני הדבר שכאשר משה מושה מנהיגים חדשים לעם, אשר אמורים לרוממו חזרה למעמדו במעמד הר סיני – הוא דווקא מוציא אותם מהמחנה; כדי להפכם למנהיגים – משה מנתקם מהעם. אנו רואים כאן תפיסה מנהיגותית של משה, הרואה כי העם נמצא במצב כה שפל, כולו שקוע בתאוותיו, כך שהדרך היחידה להוציאו היא לבוא מבחוץ. כנגד תפיסה זו מתרעמים אלדד ומידד. לא ניתן לבוא לעם מבחוץ וליטול את שרביט ההנהגה. מנהיג חייב לפעול מבפנים (במדבר י"א, כו-כט):

וישאר שני אנשים במחנה שם האחד אלדד ושם השני מידד וַתִּנַּח עליהם הרוח והמה בַּכְּתָבִים ולא יצאו האֱהָלָה ויתנבאו במחנה. וירץ הנער ויגד למשה ויאמר אלדד ומידד מתנבאים במחנה. ויען יהושע בן נון משרת משה מִבְּחָרָיו ויאמר אדני משה כִּלְאֵם. ויאמר לו משה המקנא אתה לי ומי יתן כל עם ה' נביאים כי יתן ה' את רוחו עליהם.

כשהתורה מציגה את אלדד ומידד, היא טורחת לציין את מקומם: "וישאר שני אנשים במחנה". זוהי נקודת המחלוקת בינם לבין משה. מפה אנו מבינים גם את הקצף הגדול של הנער ושל יהושע – יש פה מרידה במלכות. משה קובע צורת הנהגה ואלדד ומידד מעיזים לצאת נגדה. אך משה בענוותנותו מבין את גדלות טענתם של אלדד ומידד, ומיד בפסוק הבא אנו קוראים: "וַיֹּאסֶף משה אל המחנה הוא וזקני ישראל". משה מקבל את תוכחתם של אלדד ומידד וחוזר לתוך המחנה.²⁰ אנו רואים שדווקא אלדד ומידד הם המעמידים את משה על עומק הנתק בינו לבין העם. הסיבה לתזמון המאורע פשוטה – רק לאחר שזכו לנבואה, היו בהם את העוצמה והעזות לעמוד כנגד משה. עד אז, עד אשר זכו לנבואה, לא היה בכוחם לעשות דבר כזה, וממילא לא היה זה ראוי לעמוד כנגד משה.

כך גם לגבי העם כולו. כאשר כל הקהילה שקועה בחטא, קשה מאוד לעמוד כנגדם. כנגד פחד זה מזהיר הקב"ה את ירמיהו (א', יז): "ואתה תאזר מתניך וקמת ודברת אליהם את כל אשר אנכי אצוך אֶל תַּחַת מפניהם פן אֶחַתְּךָ לפניהם". הנביא יכול לכבוש את נבואתו, אך הדבר יעלה לו במותו: "והיה האיש אשר לא ישמע אל דְּבָרֵי אשר ידבר בשמי אנכי אֶדְרֹשׁ מֵעַמוֹ".²¹ על כן, דווקא הנביא הוא זה שיכול לעמוד ולהוכיח ברגעים הקשים ביותר, וממילא ברור מה הצורך דווקא בנביא. רק מי שקרוב לה' – ומקבל הבטחה ש"ונתתיך לעם הזה לחומת נחשת בצורה ונלחמו אליך ולא יוכלו לך כי אתך אני להושיעך ולהצילך נְאֻם ה'" (ירמיהו ט"ו, כ) – יכול לעמוד בתוצאות הקשות שמביאה התוכחה על הנביא: "לא ישבתי בסוד מְשַׁחֲקִים וְאֶעֱלֶז מִפְּנֵי יָדְךָ בְּדָד ישבתי כי זעם מִלְּאֲתָנִי"

20. הסבר זה לפרשת אלדד ומידד הוא על פי דברי הרב משה ליכטנשטיין בספרו 'ציר וצאן', עמ' 125-116.

21. הקב"ה אינו יכול להכריח את הנביא להוציא את נבואתו, שהרי אז אנו נכנסים לבעיה של בחירה חופשית. אמנם יש מקרים שבהם נראה שהנביא כביכול אינו יכול להתנגד לה' – אך אין זה דיונונו פה.

(שם, יז). גם אם הנביא פועל מרצון גמור, ולא בגלל פחד העונש – צריך להיות אדם גדול מאוד כדי להוכיח את כל העם, ורק מי שראוי לנבואה מסוגל לכך.

ג.2. מצוות והוראות שעה

תפקיד זה פותח בהרחבה על ידי הרמב"ם בהקדמתו למשנה, דווקא בפרן ההלכתי. עיקר דיונו שם הוא על מצוות שעה אשר נוגדות את התורה. הרמב"ם פוסק שכוחו של הנביא "גובר" כביכול על כוח התורה, אך זאת בשני תנאים: ראשית, רק אם מדובר במצוות לשעה.²² שנית, לא ניתן לצוות לעבוד עבודה זרה. אם מדובר בנביא שהתאמתה נבואתו, הרמב"ם פוסק שחובה להקשיב לנביא, ויש להזדרז לעשות את מצוותו.

הדוגמה המפורסמת יותר למצוות שעה היא אליהו בהר הכרמל (מ"א יח). מכיוון שנבנה כבר בית המקדש בימיו, נאסרה ההקרבה שלא בבית המקדש, ובכל זאת אליהו הקריב קרבן בהר הכרמל. השאלה הראשונה שיש לשאול על מעשה זה, היא מה היה מקורו של אליהו לאותה הוראת שעה? האם הייתה זו נבואה מפורשת או שמא תובנה עצמית? נראה שהדבר נמצא במחלוקת בין המדרשים. ממדרש תהלים (בובר, מזמור כז) משמע שאליהו קיבל ציווי מפורש:

אמר ר' שמלאי דיבורא אמר ליה, שנאמר (מ"א י"ח, לו) "ובדברך עשיתי את כל הדברים האלה" – כדיבורך עשיתי.

לעומת זאת, נראה ממדרשים אחרים שלא היה פה ציווי מפורש. לפי מדרש אגדה (בובר, דברים יב) אליהו למד את הדברים מהקשה שכלית:

ומנין למד אליהו לעשות כן בהר הכרמל, ממה שאמר לו הקב"ה ליעקב (בראשית ל"ה, יא) "גוי וקהל גוים יהיה ממך", עתיד לצאת מבנימין בן שיעשה בקהל גוים שיבנה מזבח באיסור הבמות ואני מקבלו, ואליהו משבט בנימין היה.

משמע שלא הייתה התגלות ישירה, אלא הקשה שכלית שבעזרתה הגיע אליהו למסקנה שעליו להעלות עולה בשעת איסור במות.

לכאורה כיוון זה מופיע גם בדברי הילקוט שמעוני. הוא אינו דורש את הפסוק "ובדברך עשיתי" כמו מדרש תהלים אלא באופן שונה:

אם יאמר לך אדם, למה בנה אליהו בהר הכרמל מזבח, והקריב עליו, וביהמ"ק היה קיים באותה שעה א"ל מה שעשה, לשמו של הקב"ה עשה, שנאמר ובדברך עשיתי את כל הדברים האלה.

כלומר, הפסוק מלמדנו על התכלית של אליהו, ולא על מקורו.

22. ר' יהודה הלוי, מאפשר לגרוע או להוסיף מצווה לדורות. לא נכנסנו כאן לסוגיה זו, ע' אצל הרב יצחק שילת, בין הכוזרי לרמב"ם, מעלה אדומים תשע"א.

לפי הגישה השנייה במדרשים, אנו רואים שתפקידו של הנביא וממילא סמכותו, רחבים מאוד. לא רק שהנביא יכול לצוות על צו שעה שבא ישירות מפי ה', אלא הוא יכול אף לצוות על דברים שלמד בהקשה שכלית. לכאורה, ההיגיון בהסבר זה מתבסס על כך ששכלו של האדם שזכה לנבואה אינו שכל רגיל. שכלו קשור בה', וממילא חשיבתו מעורה בשיקולי שמיא.²³ אבל בכל זאת מדובר בשיקול אנושי, ומכיוון שהנביא התאמת – נשמעים לדברו.²⁴

מפה גם מתעצמת אחריותו של הנביא. הוא איננו יכול לשבת בצד ולחכות לנבואה, אלא עליו לעיין היטב – שמא ימצא מתוך הלמידה והעיון השכלי דברים שהוא צריך לצוות עליהם.²⁵ אם אליהו לא היה מעיין ודורש את הפסוק כשם שדרשו המדרש אגדה, אזי הוא לא היה מקריב, ונביאי הבעל היו ממשיכים להיות האוטוריטה הרוחנית השלטת.

ד. סיכום

סקרנו מקומות שונים במקרא, מהם עולים תפקידים שונים של הנביא. ניתחנו את אותם המקורות, וראינו שתי גישות החלוקות ביסודן, כאשר המחלוקת המשמעותית ביותר לענייננו היא ביחס לשאיפה לדעת את העתיד – האם מדובר בדבר חיובי או שלילי. ראינו כי מתוך מחלוקת זו צומחים ענפים רבים הנוגעים בהסתכלות כללית על נבואה. לאחר מכן, עברנו על תפקידים שלכולי עלמא דורשים נביא, וניסינו להבין מה מעלת הנביא באותם שליחיותו.

מי ייתן ובמהרה בימינו נזכה לקיום הפסוק (ישעיה י"א, ב): 'וְנָתַח עָלֵינוּ רוּחַ ה' רוּחַ חֲכָמָה וּבִינָה רוּחַ עֲצָה וּגְבוּרָה רוּחַ דַּעַת וִירָאת ה'".

23. ועיין בזה ברמב"ם יסוה"ת ז', ז, ובמורה נבוכים ב', לז-לח.

24. נראה שהמחלוקת הזו נמצאת גם בדברי הראשונים. האברבנאל בהקדמתו לשופטים מסיק ממעשיו של יפתח שגם לשופט מותר לצוות על מצוות שעה. זאת, על פי הדין המיוחד שהוא גזר לאנשי סוכות ופנואל. סברה זו מתקבלת על פי הגישה השנייה שהצגנו לעיל, האומרת שהצו יכול להגיע גם מעין שכלי של הנביא. המנחת חינוך (תקט"ז, א) רוצה לתלות את הדבר במחלוקת ראשונים. לדעת הרמב"ם (יסוה"ת ט', ג), אין הנביא יכול לצוות משכלו. לדעת התוס' (סנהדרין פט, ב ד"ה 'אליהו') נביא רשאי לחדש אפילו משכלו, וכן נראה מדברי החינוך. ועיין באנצ"ת ע' 'הוראת שעה'.

25. לפי זה ברור שהנביא צריך להיות תלמיד חכם גדול, וכמו שאומר הרמב"ם (הקדמה למשנה): 'ויהיה ראוי לה, בהיותו מאנשי החכמה והיראה והפרישות והשכל וטוב המידות כולם".